

BIBLIOGRAFIJA**Korišteni izvori:**

- Consularia Constantinopolitana*, ed. Th. Mommsen, MGH, *Auctores antiquissimi*, vol. IX, Berolini, 1891., reprint Berlin 1961.
- Consularia Italica. Fasti Vindobonenses priores*, ed. Th. Mommsen, MGH, *Auctores antiquissimi*, vol. IX, Berolini, 1891., reprint Berlin 1961.
- Consularia Italica. Continuatio Hauniensis Prosperi ordo prior*, ed. Th. Mommsen, MGH, *Auctores antiquissimi*, vol. IX, Berolini, 1891., reprint Berlin 1961.
- Comes Marcellinus, Chronicon*, ed. Th. Mommsen, MGH, *Auctores antiquissimi*, vol. XI, Berolini, 1893.
- Hydatius Lemicus, Continuatio chronicorum Hieronymianorum*, ed. Th. Mommsen, MGH, *Auctores antiquissimi*, vol. XI, Berolini, 1893.
- Iohannes Antiochenus, Historia*, ed. C. Müller, FHG IV, Paris 1868.
- Iordanes, De origine actibusque Gatarum*, ed. Th. Mommsen, MGH, *Auctores antiquissimi*, vol. V, Berolini, 1882.
- Iordanes, De summa temporum vel origine actibusque gentis Romanorum*, ed. Th. Mommsen, MGH, *Auctores antiquissimi*, vol. V, Berolini, 1882.
- Malchus, Byzantinae Historiae libri VII*, ed. C. Müller, FHG IV, Paris 1868.
- Pauli Diaconi Historia Romana*, ed. J. Droysen, *Scriptores rerum germanicarum*, MGH, *Auctores antiquissimi*, vol. II, Hannoverae, 1878.
- Procopius of Caesarea, The Vandalic War (Bellum Vandalicum)*, London 1968.
- Toma Arhidakon, Historia Salonitana*, prev. i ur. O. Perić, Split 2003.

Popis korištene literature:

- Abramić M., O povijesti Salone, prev. N. Cambi, u *Antička Salona*, Split 1991., 39-46.
- Bulić F. - Bervaldi J., *Kronotaksa solinskih biskupa*, Zagreb 1912.
- Bulić F. - Karaman Lj., *Palača cara Dioklecijana u Splitu*, Zagreb 1927.
- Cantarelli L., *Annali d'Italia. Dalla morte di Valentiniano III alla deposizione di Romolo Augustolo (anni 455-476)*, Roma, 1896.
- Gusso M., *Sull'imperatore Glycerio, Studia et Documenta Historiae et Iuris* 58, 1992., 168-193.
- Hossner K., *Die letzten kaiser des romischen abendlandes: Anthemius, Olybrius, Glycerius, Julius Nepos und Romulus Augustulus*, Bielitz 1900.
- Nikolanci M., "Dalmatinska dinastija" i propast Zapadnog Rimskog Carstva, *Radovi* 18, Zagreb 1985., 5-22.
- Salona Christiana*, ur. E. Marin, Split 1994.
- Stichel W., *Die römische Kaiser am Ausgang der Antike*, Roma 1982.

Senia Belamarić

Latinska protumadžaronska satira Franje Milašinovića

1. UVOD

Godine 1843. izdana je jedna satira protiv mađarona, pisana na latinskom jeziku, kojoj je kao izdavač potpisan Teubner, a kao autor izvjesni Martinus Sarcastius Pseudo-Naso. Budući da o autorstvu same satire postoji dovoljno izvora, s apsolutnom se sigurnošću može tvrditi da se radi o pseudonimu hrvatskog kanonika Franje Milašinovića, a postojalo je više razloga da ovaj rad obuhvati upravo to djelo. Najprije, govoreći o autoru, radi se o jednom od posljednjih hrvatskih latinista, a o kojem se pisalo vrlo malo, pa su podaci o njegovom životu i radu toliko šturi da ih je trebalo prikupiti na jedno mjesto. Potom, sama je satira također jezično i stilski dosad gotovo netaknuta, a kao treće ističe se izdavač, poznati Teubner, što je već samo po sebi nametnulo potrebu da se obradi tekst koji se prije nepunih 150 godina smatrao dovoljno vrijednim da bude izdan u Leipzigu.

Kako su podaci koji su mi bili dostupni zaista oskudni, često sam se oslanjala na sekundarnu literaturu, a u velikoj mjeri sam se morala osloniti na vlastite postavke i zaključke. S obzirom na to da je za razumijevanje svake satire neizbježno poznavati društveno-politički kontekst, jedno cijelo poglavlje posvetila sam povijesnim okolnostima u kojima je satira nastala. Isto tako, budući da se, sasvim nepredviđeno, pitanje vjerodostojnosti potpisa izdavača pokazalo spornim, u jednom sam dijelu obradila i taj problem. Samojoj satiri sam pristupila s tri aspekta, raščlanjujući je sadržajno, stilski i prema jezičnim uzorima. Na samom kraju kao *appendix* stoji i sam tekst satire, prema izdanju koje mi je bilo dostupno u NSB- u, i kazalo, prema onome koje je priložio T. Matić u svom osvrtu na ovu satiru.

2. FRANJO MILAŠINOVIĆ: MARTINUS SARCASTIUS PSEUDO-NASO

2.1. BIOGRAFIJA

Pod pseudonimom Martinus Sarcastius Pseudo-Naso krije se Franjo Milašinić (Franciscus Millashinovic), jedan od posljednjih hrvatskih latinista. Rođen je u Trakošćanu, 2. XII, 1808, gdje mu je otac bio vlastelinski činovnik, a umro je u Zagrebu, 1. VII, 1883. Nakon što je u Varaždinu završio gimnaziju, u Zagrebu diplomira filozofiju i teologiju te se 1831. zaređuje; 1832. prefekt je u biskupskom liceju, a od 1835. profesor crkvene povijesti i kanonskog prava; 1851. postaje rektorom sjemeništa, a 1852. imenovan je zagrebačkim kanonikom i kalničkim arhidakonom; 1871. postaje apostolskim kućnim prelatom; 1876. izabran je za prokantara, a doskora i za kantora te je ujedno i posljednji kantor koji je stanovao u kantorskoj kuriji koja je nakon njega, a za vrijeme njegova nasljednika Pavla Guglera, ukinuta. Sahranjen je po vlastitoj želji kod kapele sv. Mihajla u Gračanima.

2.2. KNJIŽEVNI RAD

Franju Milašinića suvremenici su smatrali odličnim poznavateljem klasične latinštine jer je napisao nekolicinu pjesama te pohvalnih i žalbenih govora na latinskom, dok je na hrvatskom tek manji broj djela. Više njegovih pjesama otisnuto je još za njegova života u Katoličkom listu, a osim toga i niz rasprava, prigodnih i polemičkih članaka. Polemizirao je s kanonikom Ledinskim o materijalnom stanju klera, poglavito kapelana i o tome treba li kanonike uzdržavati. Međutim osobitu je slavu stekao kao satiričar napisavši svoje najpoznatije djelo *Metamorphosis*, britku satiru uperenu protiv mađarona, a koja mu je pribavila naziv hrvatskog Juvenala. Stoga će predmet ovog rada biti upravo ta njegova satira, premda mu je, osim tog izuzetno značajnog djela koje kao izdavač potpisuje znameniti Teubner, poseban značaj pribavila i šaljiva pjesma "Viator Zagorianus Joško Hranjec" pisana u klasičnoj makaronštini. Osim toga je od njega ostalo još djela na latinskom jeziku kao što su:

Onomasticon...Joanni Dvojak, Zagreb, s.a.

Ode...Iosepho Haramutsek..., Zagreb, 1826.

Carmen votivum...Iosepho Salecz, Zagreb, 1827.

Ecloga Daphnidi...Alexandro Alagovics, episcopo Zagrabiensi..., Zagreb, s.a.

Luctus in obitu eminentissimi...G. Haulik de Varallya..., Zagreb, s.a.

Pia animi vota...Ioanni Baptistae, cathedralis eccl. Zagrab. canonico..., Zagreb, 1828.

Carmen honoribus...Emerici Osegovich de Barlabassevecz..., Zagreb, 1829.

Recensio libelli inscripti "Le Pape et le Congres" Parisiis vulgati..., Zagreb, 1860.

Viator Zagorianus Joško Hranjec, Samobor, 1863.

3. MARTINI SARCASTII PSEUDO-NASONIS ILLYRICI METAMORPHOSIS

3.1. DRUŠTVENO POVIJESNI KONTEKST NASTANKA I TISKANJA SATIRE

Još početkom 19. stoljeća u Hrvatskoj su plemići počeli favorizirati Mađare, što zbog njihove vlastite slavne prošlosti, što zbog mađarskog čvrstog uvjerenja u feudalni sustav, a što je hrvatskoj gospodi ulijevalo nadu u očuvanje vlastitih povlastica. Nije stoga čudno što je u nas bilo mnogo mađarskih pristaša, a kao posljedica njihova djelovanja jačao je u Hrvatskoj i narodni pokret pod vodstvom Ljudevita Gaja. Ilirski je pokret tako, premda je u početku imao ciljem ujediniti južne Slavene prvenstveno u književnom i kulturnom smislu, prerastao u političku stranku. A kad su pristaše Mađara, kao odgovor na ilirsku "Čitaonicu", otvorili pod vodstvom Aleksandra Draškovića u Zagrebu "Kasino" s ciljem okupljanja hrvatskih plemića sklonih Mađarima i mađarskom jeziku i kulturi, da bude političko sjedište mađaronske stranke, sukobi su postali oštri i učestali.

Prvi krvavi sukob izbio je 1842. za vrijeme restauracije zagrebačke županije. Najprije su 30. svibnja, uoči same restauracije, mađaroni napali Gajeve pristaše u Maksimiru, a nastavile su se i ulične borbe po Zagrebu. Potom su sutradan u zoru Josipovićeve pristaše iz Turopolja provalile u dvorište banskih dvora, gdje je trebao biti izbor. Veliki župan Nikola Zdenčaj bio je pristaša iliraca, pa je na njegov dolazak nastalo najprije naguravanje, a potom i tučnjava. Zdenčaj je pozvao u pomoć vojsku, no još prije vojne intervencije ilirci su mađarone izbacili iz dvorišta te su izbori izvršeni bez njihova sudjelovanja, a što je, dakako, rezultiralo jednoglasnim izborom ilirskih pristaša. Međutim ilirci su se kratko radovali pobjedi. Naime u lipnju 1842. Turopoljci su zatražili reviziju županijske restauracije i pridružili su im se u zahtjevima i svi mađaroni, a i Mađari iz Ugarske te je imenovan banom Haller. U jesen iste godine imenovan je u Mađarskoj povjerenikom Nikola Šišković sa zadatkom utvrđivanja okolnosti

u kojima je provedena zagrebačka restauracija. Neovisno o ishodu njegove istrage koja se provodila pod jakim pritiskom od strane mađarona, neosporno je da su ilirci tu prvu bitku izgubili, što je rezultiralo i konačnom zabranom ilirskog imena u siječnju 1843. Političke, međutim, borbe nisu jenjavale. U tim je, dakle, okolnostima tiskana ova satira koja nesumnjivo slavi ilirce i njihov pokret.

Nedugo nakon restauracije, a prije no što je bilo zabranjeno ilirsko ime, pojavio se rukopis, a nekoliko mjeseci kasnije tiskana je latinska pjesma u 360 heksametara pod naslovom *Martini Sarcastii, Pseudo-Nasonis Illyrici, Metamorphosis unica, artis poeticae amatoribus et osoribus ad novum annum dicata 1843. Lypsiae, typis B. G. Teubneri*, koja govori o tom događaju, oštro uperena protiv mađarona i njihova idejnog vođe Kossutha, a jasno glorificirajući Gaja.

3.2. O AUTORSTVU PJESME I IZDAVAČU

Za tvrdnju da je ova satira uistinu djelo Franje Milašinovića postoji više pisanih dokaza. Bez sumnje je najznačajniji sam nekrolog¹ u kojem je najveća pažnja pridana upravo ovom djelu, no osim toga postoji i jedan rukopis *Corolaria restaurationis i(ncltyi) comitatus Zagrabienensis ultima May 1842. postremo servatae*, koji se čuva u Nacionalnoj sveučilišnoj biblioteci u zbirci rijetkih knjiga i rukopisa (sign. R 6612)². Na početku tog rukopisa stoji da je o zbivanjima prilikom restauracije napisana satira i da je ona djelo *chari aelii*, što bez sumnje asocira na Milašinovićevo prezime, a isto tako na kraju spisa u indeksu stoji i pojašnjenje. Naime piše da *charus aelius* zapravo označava *Milpšinnvić*, što je prilično nečitko, ali ne ostavlja mjesta dvojbi o kome je zapravo riječ. Što se pak tiče ostalih Milašinovićevih djela postoje oprečni podaci o imenu pod kojim je pisao svoje pjesme na latinskom. Prema Šuleku, ostala Milašinovićeva djela nisu pisana pod pseudonimom Martina Sarkastija, štoviše nije više uopće pisao satire. Ako je tome tako, razlogom bi mogla biti osjetljiva politička situacija u kojoj je ova satira nastala. S druge pak strane, prema Fancevu³, *Martin Sarkastije* je napisao više satiričnih pjesama koje su pronađene u ostavštini kanonika Nikole Horvata, a jedna od njih je u istom članku i objavljena. Nesumnjivo Šulek pišući Milašinovićev nekrolog nije imao saznanja koja je tridesetak godina kasnije, po Horvatovoj smrti imao Fancev, tako da je potonji podatak zasigurno vjerodostojniji. Uostalom, materijala za pisanje satire sljedećih godina nesumnjivo je bilo još i više nego 1842.

¹ v. Šulek.

² Ovo i dalje v. Matić, str.71-85.

³ v. Fancev, str. 551.

Moglo bi se s tim u vezi dovesti u pitanje i samog potpisanog izdavača. Naime, bez utvaranja da ću dati konačan odgovor, smatram da se može otvoriti pitanje vjerodostojnosti podatka da je *Metamorphosis* tiskao Teubner. Sumnju u to također je prvi izrazio Matić⁴ pozivajući se na nekoliko čimbenika. Ponajprije u to je vrijeme vladala vrlo jaka cenzura bana Hallera koja bi teško dopustila tiskanje jedne tako oštro intonirane antimadžaronske pjesme u Hrvatskoj. U takvim se slučajevima potencijalno anatemizirano djelo tiskalo potajno, a kao izdavač se nerijetko navodilo neko mjesto u inozemstvu. Kad se radi o latinskom tekstu Teubner se čini logičnim izborom jer je već bio na glasu kao izdavač latinskih klasika. Matić je svojevremeno taj podatak pokušao provjeriti direktno u Leipzigu, no nije dobio jednoznačan odgovor. Rečeno mu je da su ti podaci nedostupni jer je u drugom svjetskom ratu izgorio katalog. Danas postoje raznolikiji izvori za pretraživanje, pa sam pokušala autentičnost navedenog izdavača provjeriti na internetu. Pretraživač svih njemačkih knjižničnih odjela na adresi www.ubka.uni-karlsruhe.de/kvk.html nije pronašao nikakvo izdanje niti pod prezimenom *Sarcastius*, niti pod *Millashinovich*. Jedino što postoji u inozemstvu od Milašinovića, pronašao je u talijanskom katalogu, a to je: *MilaSinoviC, Francisco – Recensio libelli inscripti Le pape et le congres Parisiis vulgati / adumbrata a Francisco MilaSinoviC – Zagrabiae – 1860 /*. To dakako ne garantira da izdanje nije *Lipsiae, typis B.G. Teubneri*, ali u svakom slučaju za to ne daje potvrdu.

Primjerak teksta po kojem sam radila nosi upravo tu oznaku izdavača, no kod Matića stoji da se u Sveučilišnoj knjižnici čuva sedam rukopisa ove pjesme (R 4057a, b, c; R 4113 dva prijepisa; R 4319; R 6189), a jedan primjerak je u Metropolitani (MP 218). Od svih njih samo R 4319 ima u naslovu naznačeno da ga je izdao Teubner, a isto tako je to i jedini rukopis koji je vjeran tiskanom tekstu, dok ostali rukopisi nigdje ne spominju izdavača, a i prilično odstupaju od tiskanog teksta. Iz toga se lako može zaključiti kako se satira prepisivala više puta i prije nego je tiskana. Do tog zaključka je došao Matić, potkrjepljujući ga nanovo rukopisom *Corolaria*, koji spominje sjednicu Sabora iz svibnja 1843, što znači da je taj tekst nastao poslije tog datuma, a u njemu je razvidno da poznaje tekst ove satire samo iz rukopisa. Pisar prijepisa iz kolovoza 1843, koji se čuva u Metropolitani, također nije znao da postoji tiskano izdanje. To daje pravo na zaključak kako pjesma sigurno nije bila tiskana prije toga jer bi se moglo očekivati da pisar ostavi o tome neki zapis.

Osim na latinskom jeziku očuvan je i primjerak rukopisa ove satire na njemačkom koji se čuva u Sveučilišnoj biblioteci (sign. R 5293) s naslovom *Des ilirischen Pseudo-Ovids Martinus Sarcastius einzige Metamorphose, den Freunden*

⁴ v. Matić, str. 73

und Feinden der edlen Dichtkunst geweiht zum neuen Jahr 1843 von Emiliphos. Verdeutcht und dem würdigen Emiliphilos gewidmet von Miniphilos. Taj prijevod svjedoči o popularnosti ove satire među suvremenicima. Matic⁵ iznosi misao kako je on možda bio upućen hrvatskim ženama jer se njima i Janko Drašković obratio poslanicom na njemačkom jeziku 1838, no smatram vjerojatnijim da je satira bila prevedena isključivo radi približavanja antimadarske ideje širim masama, a imajući u vidu povijesni trenutak, bilo je oportuno tekst učiniti dostupnim na njemačkom. Ne bih rekla da je uloga žena u tadašnjem društvu bila tolika da bi se samo za salonsku upotrebu tekst prevodio. A i čudno je da se prijevod ne bi paralelno tiskao, ako je djelo bilo na takvoj cijeni da ga je izdao Teubner.

Isto tako je znakovito što u jedinom tiskanom primjerku uz sva imena stoje oznake da slijedi tumač, no na kraju ga nema nigdje, premda izrijekom piše *Animadu. Notarum expositio coram*. Nasuprot tomu, u svim rukopisima postoje manje više iscrpne bilješke o tome tko se krije iza životinjskih maski i smiješnih imena koja je Milašinović dao protagonistima. Nesumnjivo ni suvremenici nisu mogli sa sigurnošću prepoznati sve likove u pjesmi, inače ne bi ni postojale naznake uz imena. No što se dogodilo s tiskanim primjerkom tumača i je li uopće tiskan ostavljam kao još jedno otvoreno pitanje.

3.3. STRUKTURA PJESME

Satira počinje kratkim uvodom od 9 stihova koji su i azeički odvojeni od ostatka pjesme. U uvodu autor nam objašnjava razlog zbog kojeg je odlučio pisati ne mogavši mirno gledati turbulencije suvremene političke scene. Ogorčen na događaje s jedne strane, a istovremeno ponosan zbog kratkotrajne pobjede svojih pulena, Milašinović, isprva postavljaajući retoričko pitanje o smislu prikrivanja događaja koji je ionako posve javan, slavodobitno razlaže što je predmet njegove pjesme i naposljetku kaže obraćajući se samoj satiri *quae potes, emenda, quae non potes, argue, damna!*

Potom slijedi prikaz glavnih likova mađarske stranke (stihovi 10-43) koje autor prikazuje kao gomilu repatih skitskih satira i pridijeva im svakojaka imena manje više ih prevodeći ili bar parafrazirajući, a svaki dobija i nekakvo, uglavnom pogrдно, obilježje. Na čelu im je poznati konj *Bucephalus*, kako je prekrstio grofa Aleksandra Draškovića, a pomoćnik mu je *Asinus de rure Turonum*, naime Antonije Josipović iz Turopolja koji je doduše *nobilis, ingenio stolidante*, ali zato *auribus ingens*. Zatim Pisačić postaje *Scribius*, Sitkay *Sithonius*,

⁵ v. Matic, str. 74.

Kušević *Osculius*, Kos *Merulius*, Jelačić *Hellenius* i tako redom i svi su pod krinkama životinja: vola, majmuna, medvjeda, jarca, a *istos excipiunt alii Catique Lupique*, koji su svi jednako glupi i ludi i slijepo slijede svog vođu, ćelavog *Dodera* alias Erdoedya. Nakon što ih je pobrojio, Milašinović ih karakterizira kao inicijatore svih razdora, kugu, pošast i izmet kakav ne poznaje svijet, koji se okupljaju i sipaju laži *in Tusculano mendacis Apollinis antro*, aludirajući pri tome na "Kasino", stjecište mađarona na Gornjem gradu koje se održalo sve do 1848. Nakon potankog opisa njihova djelovanja i ponašanja u liku proždrljivih, izopačenih i beskrupuloznih zvijeri koji su izdajice domovine i svega očinskog, slijedi invokacija.

Pjesnik zaziva Muzu da mu pomogne iznijeti uzrok tog njihova ludila zbog kojeg sami žele uništiti vlastitu domovinu (stihovi 44-48).

Zatim (stihovi 49-71) Muza objašnjava da postoji u Skitiji (Ugarskoj) zvijer, od samog rođenja izopačena i opasna i spremna raditi o glavi svima koji ne pripadaju skitskom svjetonazoru. To je Damije (Kossuth, na čije ime zapravo autor i aludira) koji je ohol *cervina pelle*. Svatko tko se usudio progovoriti materinim jezikom, a osobito Iliri, postat će plijenom cijele vojske ljudi pod Damijevim vodstvom koja ih je odlučila zatrti zajedno s imenom. Prikaz okupljanja pristaša, Satira, obuhvaća stihove 71-119. Damije lupa batom po nakovnju usred šume i na taj zvuk dotrče svi Satiri te im on održi govor i naloži im da svaki iskuje komad oružja, uzme krinku i lisičje krzno i tako postane pripadnik zajedničke vojske. Zatim među njima bira emisara, obrativši mu se riječima *primarie furcifer*. Radi se o odvjetniku Sitkayu, čije je ime u prvom dijelu pjesme parafrazirano kao *Sithonius*, a nakon što je dobio zadatak postaje *Corbovinus*. On dobija kao zalog konop oko vrata, a Satiri za njega izrađuju sve moguće krinke opasnih i ružnih životinja kojima mora po Iliriji naći nositelje.

Korbovije potom (stihovi 120-149) vrlo brzo prelazi Dravu i u Zagreb stiže noću, gladan i kreće put "Kasina". Zatim (stihovi 150-203) slijedi prikaz pijanke koju on priređuje svojim istomišljenicima, a iz kojeg se daje razabrati o kakvim je zapravo ljudima riječ: jedu, piju, puše, ogovaraju i uopće se predaju užicima, bogati su, ali siromašni duhom i licemjeri. Kad je zbog ranih jutarnjih sati stigao kraj zabavi, Korbovije se napokon obraća društvu i otkriva svoju namjeru govorom kojim poziva u borbu za Damijevo kraljevstvo i prijeti onima koji to nisu voljni govoreći im da nisu dostojni ponovo stupiti u "Kasino". Nagovorene pristaše navlače maske i na ulici najprije kod puka izazivaju smijeh kao da se radi o karnevalu, ali ubrzo, pošto svi shvate da se radi o pravim zvijerima, počinje bijeg i zatvaranje u kuće. Nakon potankog opisa krinki, nabranjanja životinja, autor zaključuje:

*Humanis pedibus gradiuntur in urbe suamque
Ignorant formam: hinc est vocis origo "Casino"*⁶

U nastavku Milašinović odvajaju sljedeći dio pjesme ponovnom invokacijom (stihovi 204-213), ovaj put ilirskih, domovinskih Muza da mu razriješe čvor događaja. Stiže i odgovor:

"Sylvius aeneas" (roseo incipit Eucharis ore)

Tako je kao jedini spasitelj prozvan Silvije Eneja, pod kojim se imenom krije, naravno, Ljudevit Gaj, čije je prezime doslovno prevedeno na latinski, a Euharita je ilirska muza koja ga je prozvala.

Slijedi gotovo lirski dio u kojem prikazuje Gaja (stihovi 204-264) kao ljubimca Muza i spasitelja koji marljivo radi na očuvanju materinskog jezika pišući brojna djela i kojem se u sobi, nad krevetom, u punom sjaju ukaže personae-cirana Domovina u zvjezdanom plaštu, s danicom i polumjesecom, simbolima kraljevske vlasti. Gaj je prepoznata i odmah joj presretan počne ljubiti ruke i zaklinjati se na vjernost. Majka mu se požali na teške muke koje proživljava jer joj izopačen porod zadaje rane te ga zakune na pomoć i iznese nadu da će mu se pridružiti još istomišljenika, probranih među njezinim najboljim sinovima. Gaj potom, zapanjen i prestrašen nakon njezina odlaska, izlazi iz kuće i kreće na trg na kojem se treba održati restauracija. Time ujedno počinje i prethodni dio pjesme (stihovi 265-348). Po ulicama se okupila *monstruosa acies Satyrorum ac infremis armis*. Predvodi je Pisačić, *Scribius...*, larva indutus hyenae. On zove na ustanak svoje pristaše govoreći *blasphema in Iovem Austriacum* i dijeleći im novac i brojne darove.

Zatim slijedi prikaz sukoba koji je opisan neobično dosjetljivo i šaljivo. Satirska četa s pjenom na ustima zauzima središnji prostor, izvrće stolce i više je ne susteže nikakav ni stid ni strah ni zakon, a kad ugleda kako joj ususret ide

⁶ Pogrdno značenje riječi "Casino" njemački je prevodilac Milašinovićeve pjesme tumačio time što Rimljanin "al der Tiere Tross" označava riječju "cassina" (usp. Matić, str. 82).

Međutim nisam za to našla nikakvu potvrdu. Na jednom mjestu se i Šulek osvrće na ovaj stil potkrjepljujući autorovu aluziju time što se i jedna Plautova komedija zove *Casina* (sic!). S obzirom da znamo da spomenuta komedija nosi ime po glavnom liku, a niti u jednom od priručnika nisam pronašla podatak da bi to ime nosilo ma koje drugo značenje, smatram da se ovdje radi o makaronštini. Dva su argumenta u prilog ovoj tezi. Kao prvo u talijansko-latinskom rječniku (E. D'Arbella, A. Annaratone, L. Cammelli: *Vocabolario latino-italiano; italiano-latino*, Milano 1959) talijanskoj riječi *casino* odgovaraju tri različita pojma u latinskom: a) deminutiv *domuncula*, b) *domus aleatoria*, c) *lupanar*. Dakle pogrdni smisao bi ta riječ imala ako se shvati kao c) *lupanar*. Kao drugo, u Dalmaciji i priobalju se upravo ta talijanska riječ iskrivljenim pučkim oblikom *kažin* upotrebljavala kao naziv za javnu kuću. S druge pak strane, pitanje je koje je značenje ta riječ mogla imati u sjevernoj Hrvatskoj i ima li to veze s neosvijestenošću vlastitog izgleda, na što također aludiraju ovi stihovi.

ponosna jelenja vojska, podiže strašnu buku i *Lucavia tellus tota vomit rabiem*. Izvršno je prikazana antiteza: s jedne strane bezglava, razularena masa Satira, a s druge pak plemeniti sinovi, građani u svečanoj odjeći, glasoviti potomci onih istih junaka *qui Tataros olim, qui turcica moenia dextris / disruptere suis*. Ilirci udruživši snage prevrću stol, a mađaroni čim osjete udarac kako se bliži, već daju petama vjetra i bježe kud koji. Bježi *Scribius, famosus heros*, sakrio se pod ženskim haljinama, a ostali redom, ne bi li spasili kožu, ulaze i u smrdljive zahode, pa autor zaključuje *quemve locum sentina decet, sentina replevit*. Nabraja potom i ostale mađarone latinizirajući im imena, a nakon opisa sramotnog i kukavičkog bijega ostalo je prazno dvorište u kojem se ostala smijati i slaviti uspjeh sama Pobjeda. Jedini mađaron koji je ostao na poprištu je Korbovije za kojeg kaže *corruit in terram exanimis, terramque momordit*. Ovaj dio Milašinović završava konstatacijom da je cijeli prizor vidjela i iznijela Euharita i potom radosna otišla na Ilirski Parnas.

Naposlijetku, u završnom dijelu satire (stihovi 349-360), a koji je opet kao i početni odvojen od ostatka teksta, Milašinović poetira obraćajući se auditoriju. Poziva na mir jer je to jedini cilj. Radosno ističe nacionalnu pripadnost: *Ilirica de gente sumus patriaque Croatae*. Poručuje Korboviju da se vrati odakle je i došao pa će Hrvati ponovo biti složni, opet će uslijediti sretna vremena, a on sam će se moći baviti pametnijim stvarima, no što je pisanje satire.

3.4. MILAŠINOVIĆEVA PJESMA KAO SATIRA

Rimljani su satiru smatrali zasebnom književnom vrstom koja je pisana u daktilskom heksametru, a bavi se svakodnevnim pojavama prikazujući ih na smiješan način. Danas pod tim pojmom podrazumijevamo ne više književnu vrstu, nego određeni ton koji može biti prisutan u svakoj vrsti. Osnovna pak zadaća svake satire je uputiti auditorij na moralne osobine pojedinca ili društva, a koje bi se, bez dane kritike, možda previdjele ili pogrešno shvatile. No važno je da se, bez obzira na kritičnost, govori čista i potpuna istina, tako da je zapravo zadatak satire da pouči.

Da se kod Milašinovića radi o satiri sasvim je očigledno. Ponajprije i samu je pjesmu nazvao satirou, zatim tema je iz suvremenog političkog života, pisana je u daktilskom heksametru i nesumnjivo duhovita, odnosno posjeduje bitno obilježje svake satire, a to je da ozbiljne stvari prikazuje na smiješan način.⁷ Ono što se nameće kao možebitni predmet rasprave jest činjenica da autor uvodi kao likove skitske Satire. Naime otvara se pitanje je li Milašinović zamijenio pojmove izvodeći etimologiju iz grčkog. Tome u prilog govori i

⁷ Usp. Hor. Sat. I, 1, 24.

činjenica da satiru naziva *Satyra*, dakle graeja je također grčka. Nema sumnje da uvođenje tih mitoloških bića ima za svrhu postizanje komičnog, no je li pritom došlo i do miješanja značenja riječi "satira" ili je u pitanju samo asocijativni niz, teško je razlučiti. Naime, Satiri su bili glavni likovi u satirskim dramama iz kojih je iznikla tragedija, a koje su se potom prikazivale kao završni dio tetralogije u Ateni o Velikim Dionizijama, a za razliku od tragedije bile su lakšeg sadržaja i smiješne. Međutim po tematici su bile bliže tragediji, nego komediji iz jednostavnog razloga što nisu prikazivale stvarne likove, nego mitološku priču, jedino je odabir teme ovisio o njenoj mogućnosti adaptacije u šaljivi kontekst. Kod Milašinovića se apsolutno radi o stvarnim likovima i aktualnom životu, tako da ne mislim da ima uporište u satirskoj drami. Rekla bih da su negativni likovi prikazani kao Satiri isključivo iz dva razloga: da bi se omalovažio njihov značaj te naglasila intelektualna inferiornost i time postigao komičan efekt. Dakle koriste se mitološka bića da bi se apostrofiralo izrugivanje. Drugi razlog proizlazi iz kršćanske percepcije tih bića, koja ih je shvaćala predloškom za simboličan prikaz sotone⁸, pri čemu bi odabir tih likova bio opravdan naglašavanjem njihove zle naravi i samim time potpunom oprekom prema pozitivnim likovima, jelenjoj vojsci, pri čemu valja naglasiti da je jelen u kršćanskoj ikonografiji primjer i slika pobožnosti i redovničkog poziva.⁹

Čitava je pjesma zapravo parodija jednog povijesnog događaja u kojoj se autor obilato koristio alegorijom, koja je također vrlo česta u ovoj književnoj vrsti. To je sasvim vidljivo već iz toga što bez poznavanja povijesnog konteksta ne bi uopće bilo moguće razumjeti što se krije iza kojeg prizora. Kao primjer, pak, metaforičkog izražavanja, posebno je upadljiv dio u kojem Damije kuje planove protiv neprijatelja, gdje je i prikazan kao kovač sa svim pomagalicama, batom, nakovnjem, a pod njegovom palicom kovačkim se poslom počinju baviti i Satiri (stihovi 71-121). Osim toga autor se koristio brojnim izrugivačkim postupcima, karakterističnim za satiru, prije svega hiperbolom, figurom bez koje satira praktično ne postoji. Hiperbolizirano je gotovo sve: od karakternih crta i jednih i drugih aktera, pri čemu je dobila na težini suprotnost dviju strana u sukobu, do pojedinih opisa, kao npr. u stihovima 36-38.

Potom, autor često rabi retorička pitanja, također jedno od omiljenih satiričkih sredstava (stihovi 1-7, 35, 87, 185, 314, 315). Uostalom, i inače u pjesmi ima dosta retorike, od uvodnog dijela, preko stihova 66-67; pa stih 136 u kojem ima traga i ironiji; 201-202 u epizodi o slučajnom prolazniku; pa sve do samog zaključka.

⁸ Usp. J. Hall, *Rječnik tema i simbola u umjetnosti*, Zagreb, 1991, prev. M. Grčić.

⁹ Usp. *Leksikon ikonografije, liturgike i simbolike zapadnog kršćanstva*, Zagreb 1979.

Već pri samom predstavljanju glavnih negativnih likova, kako u izboru njihovih imena, tako i u pripadajućim im epitetima, evidentno je koliko im se autor ruga. Prvi lik, Aleksandar Drašković, prekršten je posprdnno u Bukefala, dakle konja onog *pravog* Aleksandra, pri čemu je jasno da ga smatra ne samo nepodobnim za tako slavno ime, nego štoviše prikladnim za ime jednog običnog divljeg konja koji je u povijest ušao isključivo zahvaljujući slavnom vlasniku. Sljedeći vođa je Magarac, dakle još za jednu stepenicu niži od prethodnog, koji je epitetima još više izrugan jer se kao navodna protuteža njegovoj budalastosti navodi da, ako ništa drugo, ima velike – uši. Potom slijede njihovi poklonici čija su prava imena duhovito latinizirana, od Pisačićeva, koji postaje *Scribius*, preko Kovačićeva – *Faber*, pa do toga da oba Vukasovića zajedno postaju *Lupi*,¹⁰ a prikazani su u ulogama životinja i to namjerno biranih da označe čitav spektar karaktera, od glupog vola do lukave lisice, dok stihovi 25-27 daju karikirani opis osobina cijelog društva.

Sljedeći u tom smislu zanimljiv dio jest onaj u kojem Damije nagovara Korbovija na zadatak. Autor se najprije ruga izborom riječi: *furcifer* se shvaća kao kompliment, a nagovaranje, koje bi trebalo biti ozbiljno, potkrijepljuje postupcima koje je lakše zamisliti na seoskoj zabavi, nego pri nalaganju važnog političkog zadatka (stih 110; 123).

Naposlijetku, najsmješniji dio pjesme je prikaz bezglavog bježanja Satira (stihovi 321-346). Milašinović se ovdje ruga bez ustezanja, svim sredstvima, od ironije (*Scribius – famosus heros*), preko antiteze (*Augustus – supplex*), izbora riječi (*sentina, quisquiliae*), do poredbi (*rubebat cancer*), simboličnih slika kukavičluka (*caligis madentibus exit*) i samih odabira skloništa (*sub veste Amazonidum*).

3.5. UTJECAJ RIMSKIH KLASIKA NA MILAŠINOVIĆEVU SATIRU

Milašinović je jedan od posljednjih latinista i stilski su na njega utjecaj izvršili mnogi autori, a na tip ove satire, kao što je to i inače slučaj s ovom književnom vrstom, utjecali su i politička situacija u kojoj je pisana i cenzura. Tražeći uzore u rimskoj književnosti obratila sam pažnju na odnos pojedinih velikana ove književne vrste i vremena u kojima su stvarali: prvi pravi satiričar, Lucilije, pisao je u razdoblju rimske republike kada je mogao vrlo otvoreno kritizirati suvremeni život, a politička situacija nije bila u toj mjeri zaoštrena kao na našim prostorima sredinom 19. stoljeća, pa je otvorenost njegove kritike bila očekivana, a moralizatorski ton proizašao je iz kiničke dijatribe. U Horacijevu vrijeme Augustov Rim je bio u najmirnijem periodu i moralno pod najstrožim

¹⁰ Popis imena nalazi se u dodatku.

povećalom, pa njegova satira nije više jetka ni netrpeljiva, nego dobroćudna i peckava. Perzijeva je pak moralistička i tendenciozna, a Juvenal je bijesan i mračan i piše poeziju kojoj gotovo nedostaje humor. Za razliku od ovih velikana rimske satire Milašinović piše s ciljem da ismije jednu stranu, uzdigne drugu i na kraju daje poruku. Pjesma je vrlo optimistična, slavodobitna, vrcakava i duhovita. Smatram da je po tonu više nasljedovala Aristofana negoli rimske satiričare jer je poput stare atičke komedije pisana bez opterećenja, iskreno i nadahnuto, premda u vrlo neizvjesnom političkom trenutku.

Već sam spomenula da su Milašinovića zbog ove satire nazivali hrvatskim Juvenalom, a on sam u naslovu se nazvao pseudo-Nazonom. Stoga sam najprije potražila utjecaje ovih dvaju velikana klasične književnosti na Milašinovića. Glede Juvenala smatram da usporedba u jezičnom smislu ne stoji, a, kao što je razvidno iz prethodnog poglavlja, i stilski se teško može utvrditi nekakva ovisnost o njemu. Suvremenici su Milašinovića nazivali hrvatskim Juvenalom prije svega da bi naglasili veličinu njegova talenta, jer je Juvenalovo ime odavno postalo simbolom ove pjesničke vrste, a tome je u prilog bila i činjenica da je pjesma pisana na latinskom, pa se zaključak nametao sam od sebe. No što je zapravo zajedničko ovim dvama autorima?

Juvenal je u prvoj satiri koju je napisao naznačio uvod u svih ostalih petnaest. Njegova je tema degeneracija rimskog društva u svakom pogledu, a opus mu je prožet stoicizmom i retorikom. Milašinović također u uvodu satire s gorčinom konstatira da se ne smije prešutjeti događaje koji su sveprisutni, kao i Juvenal¹¹, ali on pritom misli na konkretnu političku zbilju, a ne na opće okolnosti u društvu, a što se tiče filozofskog pravca kojeg zastupa, osim simboličnih prikaza dviju suprotnih strana o kojima sam već govorila, on se može iščitati između redova na nekoliko mjesta u pjesmi: dvaput u simbolici svetog Ilije s kojim uspoređuje Korbovija (stihovi 127-129; 145-149)¹² i jednom u epizodi o slučajnom prolazniku koji ide u crkvu i prekriži se pri pogledu na Satire (stihovi 197-201). Juvenalove se satire međusobno razlikuju po tonu, ali su sve mračne, dok Milašinovićevu poznamo samo jednu i u njoj se ton mijenja prema kraju pjesme, od gorkoga postaje vedar. S druge pak strane kada želi naglasiti istinitost zbivanja Juvenal zaziva Kaliopu, a na istu se Muzu poziva i Milašinović¹³ smatrajući je vjerodostojnim svjedokom. Zatim, kod

¹¹ Usp. Juv. I,1

¹² Prva usporedba ima uporište u tome što je sv. Ilija (Ilija prorok), u kršćanskoj ikonografiji najčešće prikazivan kako, poput Faetonta, ognjenim kolima putuje nebom, a druga u tome što je, da posvjedoči vjeru u pravoga Boga, na brdu Karmelu priredio dva žrtvenika: jedan Jahvi, a drugi Baalu, a s neba je čudesna munja zapalila vatru samo na Jahvinom.

¹³ Usp. Juv. 4, 34; Sarcast. 206

Juvenala nema mitoloških motiva, a Milašinovića je mitologija inspirirala na šaljivi prikaz političkih protivnika. No i Juvenal i Milašinović obraćaju se publici s ciljem da ih pouče, pa su i jedan i drugi povremeno patetični u retorici.

Što se pak tiče Ovidija kao uzora u jeziku i stilu, tu je situacija neusporedivo jasnija. Osim što autor i sam naglašava sklonost prema njemu potpisavši se kao pseudo-Naso, utjecaj je vrlo očit. Sam naslov satire govori da se Milašinović odlučio *ovidijevski* pristupiti temi. Međutim, za razliku od Ovidijevih *Metamorphoses* u kojima se prikazuje cijeli niz antičkih mitova o prijetvorbama, nesistematski i međusobno povezanih sasvim proizvoljno, Milašinović svoje djelo naziva istim imenom aludirajući na prijetvorbu koju je sam izmislio, prijetvorbu izopačenih političkih neistomišljenika u razuzdana i amoralna mitska bića koja nemaju u sebi više ništa ljudsko. Glavna odlika ove satire je epska narativnost koja slijedi u potpunosti svoj uzor. Jednako bi se tako mogla pronaći zamjerkom ista ona retoričnost koja se Ovidiju stoljećima predbacuje.¹⁴ Ipak Milašinović je uspio u osnovnoj nakani: satira se čita lako i pisana je za sve, a ne samo za uski krug obrazovanih čitatelja. Ako glavnim osobinama Ovidijeva stila shvatimo lascivnost, preciznost i konkretnost, onda nema sumnje da je Milašinoviću pošlo za rukom sastaviti pjesmu na njegovim temeljima. Vidi se to i u kompoziciji.

Karakterističan je epski uvod, potom slijedi upoznavanje s likovima i počinje priča. Epski se elementi mogu, dakle, prepoznati u invokaciji, fabularnosti, tehnicima izvještaja, dijalozima i opisivanju. Jednako tako, na više mjesta može se prepoznati tehnika retardacije, uglavnom u ubacivanju epizoda, prije svega susreta domovine i Gaja, pri čemu je i samo ukazivanje nje, personificirane u majku božicu, opet jedna od prepoznatljivih epskih tehnika. Nije vjerojatno slučajnost što Gaja prikazuje kao Eneju, s obzirom na Ovidijevu petnaestu knjigu, a ukazanje je vrlo slično onome koje Ovidije rabi u *Metamorphoses*, 15, 765-778, kada se Enejina majka Venera žali bogovima na muke koje trpi njezino potomstvo. Jednako tako se parafrazom može smatrati i posljednji, zaključni dio satire u kojem Milašinović poziva čitatelje na jedinstvo i mir, veliča ime svog roda i domovine i kaže da će se tek tada, ako se to izvrši, moći baviti pametnijim stvarima u svom pjesništvu, dok u Ovidijevu epilogu stoji veličanje djela koje je napravio i koje nikakva sila ni vrijeme neće moći zatrti. Dakle može se uočiti veza između odnosa prema imenu domovine kod jednoga i vlastitom imenu kod drugoga. Naposljetku, još jedna epska karakteristika prožima čitavu pjesmu, a to je kontrastiranje likova, koje je iscrpnije obrađeno u prethodnom poglavlju.

¹⁴ Usp. Budimir-Flašar, Pregled rimske književnosti, Beograd, 1986.

Nesumnjivo je, dakle, ovo djelo pisano epskim stilom, a s obzirom na njegov opseg i oblik, žanrovski bih ga odredila kao epsku pjesmu satiričnog sadržaja. Ipak, smatram da treba naglasiti, da je, unatoč nasljedovanju i parafraziranju Ovidija, nesumnjivo ova satira u puno većoj mjeri originalna, no što bi se moglo očekivati od latinske pjesme jednog kanonika iz polovine 19. stoljeća koji piše jezikom koji je praktično mrtav i živi još samo umjetno održavan gotovim formulama i frazama, i da se parafraziranje može s puno više vjerojatnosti shvatiti stilskim obilježjem, nego nedostatkom inspiracije. Dokaz toj tvrdnji je obilje podataka koji nam svjedoče o jezičnim uzorima našeg pjesnika, koji su u određenoj mjeri, ako ne iznenađujući, a ono barem neočekivani, a o kojima ću detaljno govoriti u sljedećem poglavlju.

4. MILAŠINOVIĆEVA LEKTIRA NA LATINSKOM JEZIKU

4.1. UVOD

Bez obzira na spomenuta obilježja ove satire, dakle na metar, književnu vrstu i stilski oslonac u velikanu epske naracije, detaljan pregled stihova u jezičnom mi je smislu otkrio na kojim je autorima Milašinović stjecao svoje znanje latinskog. Prije svega, nasuprot mojim očekivanjima, vrlo malo stihova je potpuno ovisno o nekom autoru, a uz to se pokazalo da je Milašinović više vremena svog studija posvetio kršćanskim epičarima i općenito autorima kasnijeg carskog razdoblja, nego klasicima poput Vergilija, Horacija ili Juvenala. Pregled tih utjecaja izložit ću grupirajući autore prije svega prema vrijednosti pojedinih primjera s obzirom na učestalost javljanja i mjesto u stihu, dakle dajući prednost ekskluzivnim i identičnim primjerima ispred češćih i adaptiranih. Nakon toga slijedi pregled osobitosti karakterističnih za pojedine autore, a potom i osobitosti vokabulara te učestalost pojedinih fraza, koje mi je bilo teško svrstati pod pojedine autore, pa su složeni prema mjestu na kojem se nalaze kod Milašinovića, a na kraju stoji komentar.

4.2. EKSKLUZIVNI I IDENTIČNI PRIMJERI

4.2.1 KLASIČNI AUTORI

Ovidije:

§ *consiliiue inopes, violentum numen adorant.* (Sarc. Metam. 34) s takvim se početkom javlja jedino na jednom mjestu kod Ovidija: *consiliiue inopes et stultos excutis ignes?* (Metam. 9, 746).

§ *Et pudet eloquii materni, et nominis illos* (Sarc. Metam. 246) s *Et pudet...* počinje sveukupno pet stihova u cijeloj povijesti rimskog pjesništva i svi su Ovidijevi (*Remed. am.* 1,407; *Epist. Heroid.* 21,167; *Metam.* 14, 279; *Fas.* 3,66; *Ex Pon.* 15, 29).

Lukan:

§ *Cogit, Corbovius feroles instruit artes* (Sarc. Metam. 175) završava identično kao *et paret Haemonias et mortibus instruit artes* (*Luc. Phars.* 6,46) i to je jedino takvo mjesto!

§ *Attrahit in buccam, dein totis viribus efflat* (Sarc. Metam. 177) na istom mjestu u stihu stoji ova sintagma u ... *En totis viribus orbis* (*Luc. Phars.* 5,37).

§ *Maxima spina oculis ipsorum; sed mihi poenas* (Sarc. Metam. 259) na istom mjestu javlja se jednom kod Lukana: ...*Has mihi poenas*, (*Phars.* 9,161).

Juvenal:

§ *Forte laborabat studiosae ad pulpita Musae* (Sarc. Metam. 218) potcrtani se dio u istom obliku i na istom mjestu javlja još samo dvaput, no, što je važnije, oba puta kod Juvenala (*Sat.* 3,174; 8, 225).

Stacije:

§ *Macte animo, comites! illam sub casside rubra* (Sarc. Metam. 279) pripada najvrijednijim primjerima jer se fraza *Macte animo* sveukupno javlja samo triput i to svaki put na početku stiha kod Stacija (*Theb.* 7, 280; *Silv.* 2, 2, 95; 5, 2, 97).

Pseudo-Katon:

§ *Admordent, quidquid patrium est; aliena sequuntur* (Sarc. Metam. 40) javlja se također samo jednom: ...*aliena sequuntur* (<Cato>, *Dist.* 3, 21).

4.2.2. KRŠĆANSKI AUTORI

Arator:

§ *Progrediens ad templa Deum, primoque theatri* (Sarc. Metam. 198) pisan je pod direktnim utjecajem Aratora koji ima potpuno isti početak: *Progrediens ad templa...* (*De actib. apost.* 2, 346).

§ *Et belli facibus non sensi, haec improba proles* (Sarc. Metam. 239) također jedinstven slučaj, ovaj put završetka ... *Tamen improba proles* (*De actib. apost.* 1, 312).

Ciprijan Gal:

§ *Quin alias aliasque cient in bella cohortes*, (Sarc. Metam. 299) identičan završetak stiha nalazi se samo kod Ciprijana Gala i to čak dvaput: ...*in bella cohortes* (*Cypr. Gal. Num.* 777; *Ies. Nav.* 230).

Venancije Fortunat:

§ *I! defer curvo feliciter omnia dorso*, (Sarc. Metam. 124) takav se završetak javlja samo jednom: ...*omnia dorso* (*Ven. Fort. Carm. lib.* 1, 6, 15).

Antologija:

§ *Quare agite, o socii! prorsus nova pensa laborum* (Sarc. Metam. 90) ima identičan početak kao *quare agite, o socii, tantarum in munera laudum* (*Carm. in codic. scr.* 16, 82).

§ *Dixit, et Ilirici Parnassum laeta petivit*, (Sarc. Metam. 348) završava kao ...*caelum cum laeta petivit*. (*Carm. epigraph.* 782,9).

Avit:

§ *Excitat ad pugnam, caedemque necemque perorans* (Sarc. Metam. 277) ima identičan početak koji se samo jednom javlja: *Excitat ad pugnam tum primum conscia virtus*, (*Avit. Poem. lib.* 3,321).

Pseudo-Ciprijan:

§ *Ut sylvis ululata vagis vox barbara vincat*: (Sarc. Metam. 69) usporedivo je sa: *segor inde loco nomen vox barbara novit* (< *Cypr* >, *De Sodoma*, 98) tim više što je to također jedino takvo mjesto.

Marije Viktorin:

§ *Omnia dispiciens, gestarum conscia rerum* (Sarc. Metam. 205) sasvim sigurno pokazuje utjecaj jedinstvenog završetka ...*celsarum conscia rerum* (*Mar. Victor. Aleth.* 1,425).

4.3. EKSKLUZIVNI ADAPTIRANI PRIMJERI

4.3.1. KLASIČNI AUTORI

Silije:

§ *Et decus aeternum bello memorabilis aevi* (Sarc. Metam. 210) ima gotovo identičan početak kao jedan Silijev stih: *O decus aeternum...* (*Pun.* 10,88).

Germanik:

§ *consiliique inopes, violentum numen adorant*. (Sarc. Metam. 34) sintagma *violentum numen* javlja se, doduše u drugom padežu, ali zato na istom mjestu i samo jednom: *effundet totas violento numine vires* (*German. Arat. fragm.* 4,36).

Ovidije:

§ *Purpurea chlamyde insignes et acinace cives* (Sarc. Metam. 304) usporedivo je s *Purpureum chlamydis...* (*Ovid. Metam.* 14,393).

Lukan:

§ *Vel stulti regnant, vel habent mortalia finem* (Sarc. Metam. 202) vrlo slično na istom mjestu u stihu ...*et habet mortalia casus* (*Luc. Phars.* 2,13).

4.3.2. Kršćanski autori

Sedulije:

§ *Carcere constrictus, prout rex Patibulius haesit* (Sarc. Metam. 61) opet ukazuje na jedinstven slučaj početka, doduše u malo izmijenjenom obliku, naime u pluralu: *Carcere constricti non permittemur abire* (*Sed. Carm. Pasch.* 2, 277).

§ *Suspicione gravem locus iste exhalat odorem*, (Sarc. Metam. 144) ima uporište u Sedulijevu ...*exhalabat odorem* (*Carm. Pasch.* 4,274), gdje stoji imperfekt, ali je značajno što je to jedino takvo mjesto.

Drakoncije:

§ *Quis numeret cunctos? Hi authores dissidiorum* (Sarc. Metam. 35) ima gotovo jednak početak kao i kod Drakoncija: *qui numeras cunctas quas praefert litus harenas* (*Drac. De laud. Dei*, 3, 7) i to je jedini takav slučaj.

Paulin iz Nole:

§ *Damius, ut vidit variis distincta figuris* (Sarc. Metam. 117) ima završetak koji se u cjelokupnom rimskom pjesništvu javlja samo jednom, u stihu *ordine disposito varias distincta figuras* (*Paul. Nolan. Carm.* 27,474).

Avit:

§ *Occupat et spatia, et sellas viridique Quiritum* (Sarc. Metam. 288) početkom oponaša Avitov stih *occupat et spatium pereuntique imminet arvo*, (Poem. lib. 4,68) s time što je Milašinović upotrijebio imenicu u pluralu, umjesto u singularu.

Prosper iz Akvitanije:

§ *Quanta struant Iliri nostris obstacula rebus;* (Sarc. Metam. 81) završava kao ...*obstacula rerum* (Prosp. Aquit. Epigr. 74,3).

§ *Fallax Corbovius Scythiae in deserta recedat,* (sarc. Metam. 356) završava jednako kao: ...*in deserta recedit* (Prosp. Aquit. Epigr. 82,11), s tom razlikom što potonji ima indikativ na mjestu Milašinovićeve jusivnog konjunktiva.

Paulin iz Petrikordije:

§ *Spectra, fero quodam patefecit gaudia risu* (Sarc. Metam. 118) slično završava samo jednom: ...*non odium furor excivit, non gaudia risum* (Paul. Petr. De vita Mart. 3,436).

§ *Ecce hic detractas vulpineo corpore pelles* (Sarc. Metam. 93) završetkom podsjeća na : ...*corpore pellem*. (Paul. Petr. De vita Mart. 2,518).

Prudencije:

§ *Ad Tusculanum mendacis Apollinis antrum,* (Sarc. Metam. 100) ima istovjetnu sintagmu kao u *Idque deum sortes, id Apollinis antra dederunt* (Prud. Contra Sym. 1, 262) koja se također javlja samo kod njega, ali ne na istom mjestu u stihu.

Komodijan:

§ *Pars legit in foliis sortem, pars altera ventrem* (Sarc. Metam. 164) u različitim gramatičkom obliku i funkciji, ali metrički jednako ...*in altero ventre* (Commod. Instr. 1, 12, 5).

Pseudo-Ciprijan:

§ *Ridiculas, stupidas, picea fuligine tetras* (Sarc. Metam. 95) strukturom i ritmom pokazuje utjecaj pseudo-Ciprijana ...*piceas fuligine glebas* (De Sodoma, 1, 131).

4.3.3. POSTKLASIČNI NEKRŠĆANSKI AUTORI

Priscijan:

§ *Et decus aeternum bello memorabilis aevi* (Sarc. Metam. 210) vrlo slično jednom kod Priscijana: ...*toto memorabilis aevo*, (Paneg. 103).

Maksimijan:

§ *Solicitis oculis sequitur, matremque requirit* (Sarc. Metam. 271) javlja se jednom kod Maksimijana, samo sa subjektom u pluralu: ...*matremque requirunt* (Eleg. 1,221).

4.4. PRIMJERI POSVJEDOČENI KOD VIŠE AUTORA

4.4.1. IDENTIČNI PRIMJERI

Ovidije:

§ *Evigilant Satyri, manibus pedibusque volucres* (Sarc. Metam. 75) na istom mjestu u stihu kao u Ovidija (Fasti, 3,271)¹⁵

§ *Hic modus, hac veniunt forma. Tum singuli opimis* (Sarc. Metam. 162) početak stiha istovjetan je onom kod Ovidija (Ars, 1, 39)¹⁶

§ *Quin alias aliasque cient in bella cohortes,* (Sarc. Metam. 299) potcrtana fraza na istom mjestu u stihu, s malo drugačijim početkom *sic alias aliasque...* (Ovid. Metam. 15,335).¹⁷

Propercije:

§ *Coepit venari praedas, turbare quietem* (Sarc. Metam. 52) završava kao ...*turbare quietem* (Prop. Eleg. 1, 3, 17).¹⁸

Prudencije:

§ *Hos removere ratum est? Aut sunt nostra irrita vota,* (Sarc. Metam. 87) kod Prudencija ...*irrita vota* (Contra Sym. 2, 962).¹⁹

§ *Protinus effari, Tua mihi erit sancta voluntas* (Sarc. Metam. 231) kod Prudencija ...*nec sancta voluntas* (Hamart. 643).²⁰

§ *Vaginis frameas educere; stringere ferrum* (Sarc. Metam. 311) kod Prudencija ...*qui stringere ferrum* (Prud. Hamart. 565).²¹

¹⁵ Usp. Cypr. Gall. Iud. 15; Iuvenc. Evang. lib. 3, 769; 4,394.

¹⁶ Usp. Avicn. Orb. ter. 100.

¹⁷ Usp. Aus. Mos. 426.

¹⁸ Usp. Anth. Lat. Carm. in codic. scr. 4, 30.

¹⁹ Usp. Anth. Lat. Carm. epigr. 386, 4.

²⁰ Usp. Cor. Paneg. in laud. Iust. 1, 54.

²¹ Usp. Luc. Phars. 8, 612.

Paulin iz Nole:

§ *Vesper erat, densis indulsit luna tenebris* (Sarc. Metam. 137) kod Paulina iz Nole ...*luna tenebris* (Carm. append. 3,31).²²

§ *Diis sibi propitiis missum super aethera tollunt*; (Sarc. Metam. 161) kod Paulina iz Nole ...*super aethera tolli* (Carm. 18,117).²³

Ciprijan Gal:

§ *Mox autem larvas in eodem collo paratas* (Sarc. Metam. 179) ima isti početak kao i Ciprijan Gal (Judic. 1,28).²⁴

Juvenko:

§ *Sic mentem eripies illis; te magna sequentur* (Sarc. Metam. 106) završava identično kao kod Juvenka (Evang. lib. 1,458).²⁵

4.4.2. ADAPTIRANI PRIMJERI

Ovidije:

§ *Hactenus arcanae versuta exordia causae* (Sarc. Metam. 204) ima sličan početak kao Ovidijev stih *Hactenus arcanum...* (Ep. Heroid. 17,267).²⁶

Drakoncija:

§ *Perstrepit, aut quisquam ferri massam igne resolvet*. (Sarc. Metam. 92) vrlo slično kod Drakoncija ...*Taetrum chaos igne resolvens* (De laud. Dei, 1, 23).²⁷

§ *Mox autem larvas in eodem collo paratas* (Sarc. Metam. 179) dok kod Drakoncija stih završava ...*colla parabat* (Drac. De laud. Dei, 3, 112).²⁸

Venancije Fortunat:

§ *Cornua magna boum, mordaces dente molossi* (Sarc. Metam. 191) usporediv je s ...*mordaci dente talentum* (Ven. Fort. Carm. lib. 1, 15, 83).²⁹

²² Kao adaptaciju usp. Drac. De laud. Dei.

²³ Usp. dvaput Drac. De laud. Dei.

²⁴ Usp. Commod. Carm. de duob. pop. 979.

²⁵ Kao adaptaciju usp. Cypr. Gall. Num. 655.

²⁶ Usp. M. Vict. Aleth. 2, 1.

²⁷ Usp. takoder adapt. Paul. Nol. Carm. 17, 204.

²⁸ Usp. takoder adapt. Claud. Carm. 8, 85.

²⁹ Usp. takoder adapt. Avit. Poemat. lib. 3, 163.

Prudencije:

§ ...*intus et extus* (Sarc. Metam. 1) završetkom stiha upućuje na vrlo slično rješenje ...*intus et extra*. (Prud. Apoth. 573)³⁰ ;

Antologija:

§ *Adlata occiditur, sacramque ad Apollinis aram* (Sarc. Metam. 147) završava kao ...*et Apollinis aras* (Carm. epigraph. 249,16).³¹

Lukan:

§ *Quid celare iuvat, quod agit, quod peccat aperte* (Sarc. Metam. 1) infinitivom između *quid* i *iuvat* podsjeća na *Quid miscere iuvat, vires orbemque tenere* (Luc. Phars. 1, 88).³²

4.5. OSOBITOSTI KOJE UKAZUJU NA POJEDINE AUTORE

Ovidije:

§ *Hoc tenerum suxi pectus! dignare quod optas* (Sarc. Metam. 230) kod Ovidija se na kraju stiha javlja čak pet puta, od toga triput u *Metam.* i po jedanput u *Am.* i *Ep. Heroid.*

§ *Degeneres haec infligunt mihi vulnera nati* (Sarc. Metam. 240) potcrtane riječi u istom obliku Ovidije navodi čak triput na istom mjestu u stihu (*Metam.* 12, 443; 13, 262; *Trist.* 1, 1, 99).

§ *Quae simul ac sensit, pulsari verbere terga*. (Sarc. Metam. 321) potcrtani dijelovi javljaju se prečesto da bi im se pridalo pažnje, no znakovitim smatram činjenicu da se istovjetan početak javlja kod Ovidija čak 14 puta: (*Ars* – jednom, *Metam.* – sedam puta, *Fasti* – triput, *Trist.* jednom i *Ex Ponto* – dvaput). Što se, pak, završetka tiče, usporediv je završetak: ...*laceravit verbere terga* (*Ovid. Fasti*, 2, 695).

Paulin iz Nole:

§ *Ecce vides illae fusae per compita larvae* (Sarc. Metam. 241) zanimljiv je po tome što Paulin iz Nole čak triput tako započinje stih (*Carm.* 18, 92; 27, 362; 27, 387).

³⁰ Usp. istovjetnu adapt. Orient. Carm. min. 3, 35.

³¹ Usp. istovjetnu adapt. Cor. Ioh. 3, 84.

³² Usp. upotrebu na istom mjestu Claud. De rap. Pros. 3, 290.

Korip:

§ *Imprimis*, *hospitibus simul haec oracula promit* (*Sarc. Metam.* 180) istom riječju i oblikom Korip čak triput počinje stih (*Ioh.* 3, 93; 6, 541; 8, 312).

4.6. OSOBITOSTI VOKABULARA I UČESTALOSTI FRAZA

furcifer (*Sarc. Metam.* 98) riječ inače karakteristična za komediju javlja se sveukupno tri puta u rimskoj poeziji, i to jednom:

- kod Horacija (*Sat.* 2, 7, 22),
- kod Prudencija (*Peristeph.* 2, 317)
- kod Koripa (*Iohan.* 7, 501).

faces extinguere (*Sarc. Metam.* 178) kao fraza javlja se još pet puta u pjesništvu, no ne prije Seneke! Ona dolazi u sljedećim varijacijama:

- kod Seneke ...*extinguam faces* (*Hercul. Oet.* 339),
- kod pseudo-Seneke ...*extinxit faces* (*Octav.* 264),
- kod Klaudijana ...*extinxitque faces* (*Carm.* 8,56),
- kod Prudencija ...*extinctis facibus* (*Apoth.* 476),
- kod Drakoncija ...*extingue faces?* (*Romul.* 8, 308).

candelabrum (*Sarc. Metam.* 178) javlja se devet puta, od toga

- kod Marcijala (14, 44, 2); jednom
- kod pseudo-Tertulijana (*Carm. adv. Marc.* 4, 123; 4, 180); dvaput
- kod Paulina iz Nole (*Carm.* 19,409); jednom
- kod Aratora (*De act. apost.* 1,545); jednom
- kod Venancija Fortunata (*Carm. lib.* 5, 5 ; 5, 5, 125; 9, 2, 118; *Spur. append.* 1, 219) čak četiri puta!

Constitit ante oculos... (*Sarc. Metam.* 223) javlja se čak sedam puta na početku stiha, a od toga:

- kod Ovidija (*Am.* 3, 5, 10; *Ep. Heroid.* 15, 162; 16, 61;) triput
- kod Paulina iz Nole (*Carm.* 6, 114) jednom

- kod Drakoncija (*De laud. Dei.* 1, 393) jednom
- kod Venancija Fortunata (*De vita Mart.* 2, 285) jednom
- kod Eugenija Toletana (*Hexaem.* 1, 277) jednom.

Što navodi na zaključak da su se i potonji autori rado ugledali na Ovidija, pa u tom smislu nije čudno da se njihov jezik često može prepoznati kod Milašinovića.

...*sepulchri* (*Sarc. Metam.* 243)

- kod Paulina iz Nole istim oblikom čak deset puta završava stih,
- kod Paulina iz Petrikordije završava tako pet stihova.

servile jugum (*Sarc. Metam.* 249) sintagma je koja se javlja metrički istovjetno na tri mjesta:

- kod Ciprijana Gala (*Exod.* 1, 790);
- kod Prospera iz Akvitanije (*Carm. de provid.* 942);
- kod Drakoncija (*De laud. Dei.* 3, 657).

Me miseram! (*Sarc. Metam.* 253) u pjesništvu se javlja dvadeset i jedan put, a od toga čak šesnaest puta kod Ovidija (*Am.* – dvaput; *Ep. Heroid.* - sedam puta; *Metamorph.* – četiri puta; *Fasti* – dvaput i *Cons. ad Liv.* – jednom), pa bih rekla da je to još jedan *hommage* velikom pjesniku.

sentina (*Sarc. Metam.* 331), kao *furcifer* u komediji, tako je ova riječ česta u Cicerona, no u pjesništvu se javlja samo dvaput:

- kod Juvenala (*Sat.* 6, 99)
- kod Paulina iz Nole (*Carm.* 24, 250).

4.7. KOMENTAR

Nakon, dakle, iscrpnijeg pregleda stihova došla sam do sljedećih zaključaka: na Milašinovićeve jezik i metar utjecao je velik broj pisaca, no prije svega je očito dobro poznao kršćansku literaturu. Kako je već samim metrom bio ograničen na stalna mjesta u tvorbi heksametra, ne čudi da se u velikom broju slučajeva radi o epičarima poput Prudencija ili Sedulija. Isto tako nije slučajno što se Ovidijev jezični utjecaj vidi u čak deset stihova, što daje još jednom dokaz o golemom utjecaju tog autora na Milašinovića. Ipak, jezik mu je bliži jeziku kršćanskih autora. Razloga može biti više. S obzirom na njegov životni

poziv lako je moguće da je kršćansku literaturu čitao više no ostali suvremenici, no za takvu tvrdnju nedostaje argumenata. Isto tako, latinski jezik kojim se kao kanonik služio u većoj je mjeri morao njegovati terminologiju karakterističnu za kršćanske, no za poganske pisce. Znakovito je što se puno više uzorima javljaju kršćanski pjesnici, negoli poganski, a ako i postoje naznake o potonjima, onda to, ako izuzmemo Ovidija, nisu očekivani kanonski pisci.

O Ovidijevu utjecaju sam dosta govorila, no zanimljivo je što se na drugom mjestu po učestalosti našao autor historijskog epa – Lukan. Mogla bi se povući paralela s uzorima jednog daleko poznatijeg i većeg autora, Dantea, koji je prvi pomirio simpatije prema poganskoj literaturi i kršćanski svjetonazor, ne krijući divljenje prema Vergiliju, Lukanu i Staciju. Od tih autora Milašinović jedino na Vergilijevo mjesto stavlja Ovidija. I iskazano brojevima, najviše se puta javlja uzorom Ovidije (10 puta), potom Prudencije i Lukan (6 puta), pa Drakoncije i Paulin iz Nole (5 puta), Ciprijan Gal i pjesme iz Antologije (4 puta), Venancije Fortunat, Juvenko, Avit, Korip, Klaudijan (3 puta), Paulin iz Petrikordije, Sedulije, Pseudo-Ciprijan, Prosper iz Akvitanije, Komodijan, Arator i Marije Viktorin (2 puta) i po jedanput Avijen, Maksimijan, Priscijan, Pseudo-Katon, Germanik, Juvenal, Propercije, Silije i Stacije.³³ Međutim s obzirom na vrijednosti pojedinih primjera, poredak bi se mogao napraviti bitno drugačije. Ovidije, recimo, se javlja jedinstvenim uzorom triput, a čak sedam puta u primjerima posvjedočenim kod više autora, dok je odnos vrijednosti primjera kod Lukana u omjeru 4 : 2. Jednako tako, vrijednost primjera posvjedočenih kod npr. Aratora je kudikamo veća, no što bi im se pridalo pažnje s obzirom na brojnost. Ne računajući primjere koji su posvjedočeni kod više autora, ili barem im ne pridajući u ovom slučaju pažnju, Arator se uzorom javlja oba puta kao *exclusive* i to s predugom frazom da bi se to moglo pripisati slučajnosti. Iz istih se razloga vrijednim uzorom mogu smatrati pjesme iz Antologije. Što se pak tiče vokabulara, ponavljaju se uglavnom ista imena s time da se nešto češće uzorom javlja Paulin iz Nole i Venancije Fortunat, a najviše su opet zastupljeni Ovidije, Prudencije i Drakoncije. I tu se dobro vidi da se višestruko ponavljaju imena kršćanskih autora, a od poganskih samo Ovidije.

Svakako bih istaknula da se ni na jednom mjestu ne javlja uzorom Vergilije, što me je prilično iznenadilo, budući da se radi o autoru koji je najviše utjecao na jezik i stil kršćanskih epičara, poglavito Juvenka. Pitanje je koliko je to slučajnost, a koliko svjesno davanje prednosti Ovidiju.

³³ U taj zbroj nisam uvrstila stihove u kojima se vide osobitosti vokabulara.

5. ZAKLJUČAK

Franjo Milašinović, *alias Martinus Sarcastius*, jedan od posljednjih hrvatskih latinista, napisao je 1842. na latinskom jeziku u 360 heksametara satiru o mađaronima, u Ovidijevoj maniri i pozivajući se na njega. Sljedeće je godine ta pjesma izdana, a kao izdavač se potpisuje Teubner iz Leipziga, u autentičnost kojeg podatka je 1957. godine iznio sumnju Tomo Matić, budući da ga nije uspio provjerom dokazati. Usprkos nastojanju ni sama nisam, pretražujući web stranice, uspjela doći do potvrde o Teubneru kao izdavaču, no isto tako ne postoji niti dokaz da je drugačije. U svakom slučaju, u NSB - u se u primjerku teksta navodi kao izdavač upravo Teubner. Pjesma je bila vjerojatno dobro prihvaćena od suvremenika, o čemu svjedoči podatak da je bila i prevedena na njemački. Unatoč tomu, Milašinovićev rad nije dosada detaljnije proučavan.

Satira pod nazivom *Metamorphosis unica artis poeticae amatoribus atque osoribus ad annum novum dicata 1843*. vrlo duhovito prikazuje mađarone kao skitske satire, neumjerene, izopačene i prepredene koji nastoje zatrti ilirsko ime, ali na kraju bivaju pobijedeni od ponosne ilirske jelenje vojske i kukavički bježe. Pjesma je prožeta kršćanskim simbolizmom, od prikaza negativnih likova kao satirske čete, što je u kršćanstvu pandan prikazivanju Sotoninih sljedbenika, preko aluzija na svetog Iliju i pobožnost slučajnog prolaznika, do usporedbe iliraca s jelenima koji simboliziraju pobožnost i pravovjernost.

Stilski se ova satira prvenstveno oslanja na Ovidija, pisana u epskoj tehnici, s brojnim retoričkim elementima, kao parodija povijesnog događaja. Duhovitost proizlazi iz brojnih hiperbola, kontrastiranja likova, patosa i sličnih izrugivačkih postupaka. Što se pak tiče rimskih satiričara, pjesma stilski ima dodirnih točaka jedino s Juvenalom, osim metrički i žanrovski, uglavnom u retoričnosti i povremenoj patetici, no vrlo malo jer je prštavija i vedrija. Sličnosti proizlaze mahom iz potrebe za kritiziranjem konkretne političke zbilje i već spomenutim umetanjem vlastitih filozofskih preokupacija.

U jezičnom se smislu također u velikoj mjeri povodi za Ovidijem, no prvenstveno za kršćanskim autorima, kako epičarima, tako i manje poznatim pjesnicima kasnijeg carskog razdoblja. U tom smislu se posebno ističu Arator i Sedulije, no ne zaostaju niti Paulin iz Nole ili Juvenko. Sve u svemu, Milašinović se očito divio Ovidiju, no jezično je bio puno više ovisan o kršćanskim autorima, možda i zbog toga što je životnim pozivom bio vezan za crkvu, pa mu je ta terminologija bila bliska.

Suprotno očekivanju ova pjesma ne pokazuje ni jednim primjerom utjecaj Vergilija kao epičara, a gotovo uopće niti Horacija kao satiričara, dok je tek Juvenalov utjecaj vidljiv, no prilično malen. Nesumnjivo je autor svjesno

nasljedovao Ovidijev jezik i stil, budući da se i sam nazvao Pseudo-Nazonom, no brojnost primjera koji ukazuju na kršćanske pisce ostavlja dojam da su na njega jezično vršili utjecaj autori koji ne pripadaju kanonu, što je prilično neočekivano za malo poznatog autora iz polovine 19. stoljeća.

Osim ove satire, postoji još nekoliko njegovih pjesama na latinskom, dok mu je poseban značaj pribavila jedna, također vrlo duhovita, pjesma *Viator Zagorianus Joško Hranjec* pisana u klasičnoj makaronštini. Unatoč brojnim uzorima, Milašinović je u velikoj mjeri originalan i vrlo zanimljiv autor kojem se nezasluženo nije dosada pridala veća pažnja.

BIBLIOGRAFIJA

1. Budimir Flašar, *Pregled rimske književnosti*, Beograd, 1986.
2. Curtius, E. R., *Latinska književnost i evropsko srednjovjekovlje*, (prev. S. Markuš), Zagreb, 1971.
3. E. D'Arbella, A. Annaratone, L. Cammelli, *Vocabolario latino-italiano; italiano-latino*, Milano 1959.
4. Esih, I., *Pedesetogodišnjica smrti posljednjeg našeg latinskog pjesnika*, Obzor 74 br. 194, Zagreb, 1933.
5. Fancev = Fancev, F. *Junaštvo A. Heinza u pjesmi*, Savremenik 6, br. 9, Zagreb, 1911.
6. Frejdenberg, O. M. *Mit i antička književnost*, (prev. R. Mečanin), Beograd, 1987.
7. Hall, J., *Rječnik tema i simbola u umjetnosti*, (prev. M. Grčić), Zagreb, 1991.
8. Highet, G., *The Anatomy of Satire*, Princeton, N.J. 1962.
9. Ledinski, S. E., *Odgovor na "priobćeno" u 37. broju "Zagrebačkog katoličkog lista"*, Zagrebački katolički list, br. 38, Zagreb, 1852.
10. *Leksikon antičkih autora*, ed. D. Škiljan, Zagreb, 1996.
11. *Leksikon ikonografije, liturgike i simbolike zapadnog kršćanstva*, ed. A. Badurina, Zagreb, 1979.
12. Lenac, R., *Arma virumque cano*, Obzor, 80, br 109, Zagreb, 1940.
13. MATIĆ = Matić, T., *Latinska satira protiv madarona iz godine 1842 (objavljena pod pseudonimom Martinus Sarcastius)*, Građa, knj.27, Zagreb, 1957.
14. Petrè / Škreb, *Uvod u književnost*, Zagreb, 1979.
15. Pollard, A., *Satire*, London, 1970.
16. Strohal, R., *Nekoliko latinskih pjesnika iz Hrvatske u 19. vijeku, Hrvatska prosvjeta* 1, br 9-10, Zagreb, 1914.
17. Šagi-Bunić, T., *Povijest kršćanske literature*, sv.1, Zagreb, 1976.
18. Šrepel, M., *Rimska satira*, Zagreb, 1894.
19. Šulek = Šulek, B., *Franjo Milašinović*, Vienac 15, br. 27 i 28, Zagreb, 1883.
20. Vratović, V. *Hrvatski latinizam i rimska književnost*, Zagreb, 1989.